

ISSN 1453-0961

0 2 6 0 1

9 771453 096100

ERDÉLYI MÚZEUM | 2026 | 1.

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXVIII.
KÖTET
2026.

1
FÜZET

A FŐSPERESI TIZEDNEGYED ERDÉLYBEN | 5

ERDÉLYI KÖVETJÁRÁS BUDÁN.
A NEMESI KÖVETELÉSEK ÍRÁSBA FOGLALÁSA
1496-BAN | 24

„ALBA IULIA METROPOLIS EST REGNI
TRANSILVANIAE”.
GYULAFEHÉRVÁR 1552-BEN | 40

EGY VÁROSOKAT „ÖSSZEKÖTŐ INTÉZMÉNY”
A KORA ÚJKORBAN:
AZ ERDÉLYI CÉHUNIÓK MŰKÖDÉSE | 52

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYKATOLIKUS EGYHÁZ
ÉS AZ APOSTOLI SZENTSZÉK
A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN | 76

MÁRAMAROS VÁRMEGYE TISZTIKARA
A REFORMKORBAN | 94

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ERDÉLYI
TAGJAI A KIEGYEZÉS ELŐTT | 113

„AZ ELSŐ MAGYAR NŐ,
AKI A JULIANNÁL DÍJAT KAPOTT...” | 134

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA | KOLOZSVÁR

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata
A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítésekkel rendelkezik.

Felelős szerkesztő Varga P. Ildikó

Szerkeszti Fejér Tamás, Lang Mark, Papp Kinga (szerkesztőségi titkár), Peti Lehel,
Szabó Árpád Töhötöm, Varga P. Ildikó

A szám szerkesztője Fejér Tamás

Szerkesztőségi tanácsadók Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese,
Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás,
Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád, Tánczos Vilmos, Veress Károly

Korrektor András Zselyke

Szerkesztőség:

Cluj-Napoca/Kolozsvár, str. Napoca/Jókai u. nr. 2. szám, etaj I. em.

Telefon/Fax: +40 264 595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191, România

E-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2026-1>

Grafikai- és műszaki szerkesztés: Metaforma Kft.

Készült a kolozsvári IDEA nyomdában

Felelős vezető Nagy Péter igazgató

Tartalom

BOGDÁNDI ZSOLT: Kovács András köszöntése.	3
TANULMÁNYOK	
HEGYI GÉZA: A főesperesi tizednegyed Erdélyben	5
W. KOVÁCS ANDRÁS: Erdélyi követjárás Budán. A nemesi követelések írásba foglалása 1496-ban.	24
GÁLFI EMÓKE: „Alba Iulia metropolis est regni Transsilvanie”. Gyulafehérvár 1552-ben	40
IZSÁN CSABA: Egy városokat „összekötő intézmény” a kora újkorban: az erdélyi céhuniók működése	52
NAGY KORNÉL: Az erdélyi örménykatolikus egyház és az Apostoli Szentszék a 18. század közepén	76
SZABÓ ZSOLT: Máramaros vármegye tisztikara a reformkorban	94
PÁL JUDIT: A Magyar Tudományos Akadémia erdélyi tagjai a kiegyezés előtt	113
MŰHELY	
KÁDÁR ÁGOTA: „Az első magyar nő, aki a Juliannál díjat kapott...” Művészi hivatás Madarász Adeline (1871–1962) hagyatékában	134
FORRÁS	
JAKÓ ZSIGMOND: Emlékeztető feljegyzés a magyar társadalmi (egyházi és egyesületi) tulajdonból államosított nemzeti jelentőségű művelődési javakról	145
SZEMLE	
DERZSI JÚLIA: Egész Erdély legfelsőbb fóruma	157
IZSÁN CSABA: Újabb kutatások Marosvásárhely történetéről és igazságszolgáltatásáról	161
IANCU LAURA: A 17. századi moldvai katolikus misszió Róma és az újkori délkelet-európai katolikus kisebbségek perspektívájából	166
SZALAI ÁGNES: Sógazdálkodás az Apafi-korszakban	173
RÁCZ EMESE: A mikházi és a szárhegyi ferencesek könyves műveltségéről.	178
FEHÉR ANDREA: A Tudós Társaságon túl	183
SIPOS GÁBOR: Akadémiai elnökök és főtítkárok albuma	189
T. SZABÓ LEVENTE: Miről árulkodik a támogatás? Az MTA és mecénásai: egy mozgalom társadalomtörténete	192
BOGDÁNDI ZSOLT: Intézeti évkönyv pecsétékről és Erdély múltjáról.	200

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

BITAY ENIKŐ: Elnöki tájékoztató az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2025. évi tevékenységéről	206
BOGDÁNDI ZSOLT: Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet 2025. évi tevékenységéről	248
BITAY ENIKŐ: Az erdélyi magyar tudomány és társadalom szolgálatában – Kiállításmegnyitó.	261
BITAY ENIKŐ: Évzáró elnöki köszöntő	264

NAGY KORNÉL

Az erdélyi örménykatolikus egyház és az Apostoli Szentszék a 18. század közepén*

Az elmúlt két évtized tudományos vizsgálatainak köszönhetően számos új információ került napvilágra az erdélyi örménység betelepüléséről, az egyházi uniójukról, a vallási egyesülést levezénylő Oxendio Virziresco (1654–1715) püspök életútjáról, valamint a közösség konfesszionális helyzetéről a 18. század első felére vonatkozóan. Ennek ellenére az erdélyi örménykatolikus egyház történetének a kutatásában még mindig számos feltáratlan, fehér folt létezik. Különösen igaz ez a megállapítás a 18. század közepére, illetve második felére vonatkozóan. Rövid cikkünkben a közelmúltban történt levéltári kutatások eredményei alapján teszünk kísérletet az erdélyi örménykatolikus (vagy unitus) egyház és az Apostoli Szentszék között a 18. közepén fennálló kapcsolatok összefoglalására. Ugyanakkor, hogy ennek az időszaknak a történéseit megérthessük, röviden át kell tekintenünk a történeti előzményeket is.

Az 1668–1672. évek között az örmények két hullámban menekültek a vallási üldöztetések és a háborúságok elől Moldvából és a Lengyel–Litván Unióból az Erdélyi Fejedelemség területére.¹ Kezdetben az új jövevények szabadon gyakorolhatták ősi, keleti rítusú kereszténységüket, és széles körű kereskedelmi kiváltságokat élveztek. Azonban már nem sokkal a betelepülésüket követően a keleti hitű, apostoli hitvallású (*arakelakan*)² örmények Róma látókörébe kerültek.³ Körükben az egyházi egyesülést

* | Jelen tanulmány témájában 2004-ben, 2006-ban, 2008-ban, 2010-ben, 2018-ban és 2024-ben a Klebelsberg Kunó Kutatói Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban. A támogatást ezúton is hálásan köszönöm. Ezen túlmenően őszinte hálámat szeretném kifejezni dr. Szabó Xéniának, a kolozsvári Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár levéltárosának, illetve dr. Tóth Krisztinának, római és vatikáni magyar levéltári delegátusnak a cikk írása során nyújtott önzetlen segítségéért.

- 1 | Az örmények lengyelországi és moldvai múltjáról lásd Krzysztof Stopka: The Religious Culture of Polish Armenians (Church-Public Structures and Relations). *Acta Poloniae Historica* 101. évf. 2010. 163–205; Alexandr Osipian: Trans-Cultural Trade in the Black Sea Region, 1250–1700: Integration of the Armenian Trading Diaspora in the Moldavian Principality. *New Europe College Black Sea Link Program Yearbook 2012–2013*. 111–156.
- 2 | A közleményben szereplő örmény neveket és fogalmakat a *Revue des études arméniennes* nemzetközi armenisztikai folyóirat által előírt átírási szabályzat szerint adtam meg.
- 3 | Az örmény keleti egyház korai történetéről és az ugyancsak korai uniók egyházpolitikáról legújabban lásd Nagy Kornél: Az örménykatolikus egyház közép- és kora újkori gyökerei. *Vigilia* 90. évf. 2025/2. 108–119.

Nagy Kornél (1973) – armenológus-történész, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet, Budapest, nagy.kornel@abtk.hu

<https://doi.org/10.36373/em-2026-1-6>

megcélzó katolikus térítéseket az Apostoli Szentszék missziós szerve, az 1622-ben alapított Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*),⁴ a varsói apostoli nunciatura, a lembergi örménykatolikus érsekség⁵ és az 1664-ben alapított lembergi Örmény Kollégium⁶ együttesen kezdeményezte a római pápánál.⁷

Több kudarcba fulladt missziós kezdeményezést követően végül a Propaganda Fide vezetése 1684-ben megtalálta a már az imént említésre került, moldvai születésű Oxendio Virziresco örmény világi pap személyében azt az alkalmas személyt, aki képesnek mutatkozott az erdélyi örmény misszió sikeres teljesítésére.⁸ Az örmény pap kiválasztása több szempontból is ideálisnak tűnt. Tanulmányait a lembergi Örmény Kollégiumban és a római Collegium Urbanumban⁹ végezte, és családja az 1668. évi betelepülés óta Erdélyben élt, valamint több nyelven beszélt folyékonyan.¹⁰

Oxendio Virziresco 1685-ben indult el Erdélybe, és kezdte meg misszióját. Kezdetben több kudarc érte, de az 1689. évre sikerült megnyernie az erdélyi örménységet a katolikus hitnek. Ennek következtében az erdélyi örmények népes delegációja érkezett Lembergbe 1689 februárjában, ahol Vardan Hunanean (1644–1715) lembergi örménykatolikus érsek kezébe letették a katolikus hitvallást, illetve az erdélyi örmény közösség nevében kimondták az egyházi uniót Rómával. Ugyanakkor a vallási egyesülés csupán a római pápa főségének a kimondására szorítkozott, és számos oly fontos kérdés nem került tisztázásra, mint például a monofizitizmus kérdése, a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinat tanítása, az áttért papok státusa, a kalendárium és a liturgikus nyelv használata. Ezek tisztázatlan volta számos konfliktust eredményezett a későbbi időszakokban is.¹¹

4 | Továbbiakban a szentszéki missziós szerve a Propaganda Fide megnevezést használom. Alapításáról lásd: Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (a továbbiakban: APF), Collegio Urbano (a továbbiakban: CU), vol. 1. fol. 1^r–27^v.

5 | Az 1364-ben alapított lembergi örmény érsekség 1630–1681 között igen botrányos körülmények között vált unitussá Nikol (Mikolaj) Torosowicz (1604–1681) ellentmondásos érseki hivatala idején. Erről bővebben lásd Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött... Az örménykatolikus egyház születése*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2020. (Collectanea Athanasiana, I. Studia. Vol. 12.) 53–95.

6 | A nevezett oktatási intézményt 1664-ben hívta életre az Apostoli Szentszék. Első rektora Clemente Galano CR (1611–1664) theatinus szerzetes volt. Célja a térség örmény, rutén és ukrán unitus papképzésének a biztosítása volt. 1709-től a seminárium nevét Örmény–Rutén Kollégiumra változtatta. Erről lásd: APF Collegi Vari (a továbbiakban: CV), vol. 2. fol. 2^r–22^v, 24^r–37^v, 72^r–81^v, 111^r–112^v.

7 | Nagy Kornél: „Omnes viae Varsaviam ducunt”, „Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691). *Történelmi Szemle* 67. évf. 2025/2. 58–68. (A továbbiakban Nagy: „Omnes viae Varsaviam ducunt”).

8 | APF Acta Sacrae Congregationis (a továbbiakban: ASC), vol. 51. fol. 81^r, 114^r, 154^{r-v}, 232^r, 255^v; APF Scrittura Originali riferite nelle Congregazioni Generali (a továbbiakban: SOCG), vol. 490. fol. 110^r; APF SOCG, vol. 493. fol. 30^r, 31^r, 376^r, 377^r, 378^v; APF Lettere della Sacra Congregazione (a továbbiakban: LDSC), vol. 70. fol. 2^{r-v}, 42^r, 53^{r-v}, 54^r, 58^r, 59^r–60^r, 101^v–102^r; APF LDSC, vol. 73. fol. 102^{r-v}, 252^{r-v}; Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár (a továbbiakban: ELTE EKK), Collectio Hevenesiana (a továbbiakban: CH), cod. 15. pag. 248; ELTE EKK CH, cod. 16. pag. 33; ELTE EKK CH, cod. 21. pag. 82.

9 | A Collegium Urbanumot, mint a Propaganda Fide papnevelőjét, VIII. Orbán (1623–1644) pápa alapította 1627-ben. Erről lásd még: APF CU, vol. 1. fol. 103^r–120^v, 131^r–139^v, 141^r–142^v.

10 | Kornél Nagy: *Between Lwów and Rome: Armenians in Transylvania and Armenian Catholic Archeparchy of Lwów*. *Lehahayer – Czaszopismo Poświęcone Dziejom Ormian Polskich* 10. évf. 2023. 77–104.

11 | Kornél Nagy: *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685–1715)*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 2021. (Refo500 Academic Studies 81.) 135–147; uő: *Catolizarea armenilor din Transilvania*

Az örmény unitus pap-misszionárius erőfeszítéseit az Apostoli Szentszék is méltányolta. 1690-ben Oxendio Virzirescót az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és Aladia in Hibernia címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezték ki.¹² Oxendio Virziresco főpásztori munkásságát a következő majd negyed évszázadban az erdélyi örmény egyházi unió konszolidálásának, a moldvai örmény misszió szervezésének, illetve 1696-ban a bécsi udvartól megvásárolt Szamosújvár építésének, valamint kiváltságai megszerzésének szentelte.¹³ A püspök ráadásul örmény származása ellenére a latin rítus hívének tartotta magát, és ezért több alkalommal is konfliktusba került az erdélyi közösséggel az 1690-es években és az 1700-as évek elején.¹⁴ Oxendio Virziresco csupán élete vége felé látta be, hogy a túlzott latinista egyházpolitikája sok kárt okozott, és ezért beismerte, hogy az örmények unitus szokásait meg kell tartani Erdélyben, mert ebben látta népe fennmaradásának a zálogát. Továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy az erdélyi örményeknek mindig kell, hogy legyen az Apostoli Szentszék által kinevezett püspökük, aki az unitus rítus tisztasága felett őrködik.¹⁵

Fontos volt tisztázni az erdélyi örményekkel kapcsolatban az egyházi joghatóság kérdését is. Az erdélyi örmények a katolikus misszió kezdetén, valamint az egyházi unió idején a leMBERGI örménykatolikus érsekség alá tartoztak. Oxendio Virziresco püspöki kinevezését, illetve felszentelését követően az erdélyi örményeket közvetlenül a Propaganda Fide egyházi joghatósága alá rendelték. Ugyanakkor már az 1680-as évek közepén a magyar katolikus egyház részéről felmerült annak a gondolata, hogy az örményeket az erdélyi latin rítusú püspökség alá rendeljék. Azonban ezt a lehetőséget az akkori vallási közállapotok miatt az Apostoli Szentszék határozottan elvetette. Azzal az indokkal hátrította ezt el, hogy az idő tájt Erdélyben 1601 óta a katolikusoknak nem volt megyés püspöke, és az erős protestáns jelenlét ezt amúgy sem tette lehetővé. Így akkor a katolikusokat a püspök helyett általános helynök, azaz vikárius irányította. Még az oszmán-törökök kiűzésével és az 1690. évi Diploma Leopoldinum kihirdetésével egy időben Rómában döntöttek arról, hogy az örmények közvetlenül a Propaganda Fide alá tartozzanak. Sőt, akkor már az erdélyi

(1685–1715). Un model de integrare sau de dezintegrare? In: *Armenii din România*. Ed. Claudia Dărăban, Lucian Nastasă-Kovács, Ilka Veress. ISPMN, Cluj-Napoca 2021. (Colecția Minorități) 40–60.

12 | Kornél Nagy: Oxendio Virziresco's Appointment as an Armenian Catholic Bishop in Transylvania (1689–1691). *Revista Arhivelor – Archives Review* 96. évf. 2019/1–2. 101–121.

13 | Valójában Oxendio Virziresco püspök vezetésével a majdani Szamosújvár területét vásárolták meg az erdélyi örmények. Erről lásd: APF ASC, vol. 66. fol. 155^{r-v}, 191^{r-v}, 201^{r-202}; APF SOCG, vol. 524. fol. 363^{r-v}, 364^{r-v}, 366^r; APF SOCG, vol. 525. fol. 83^{r-86}, 111^r; APF LDSC, vol. 85. fol. 27^{r-28}; APF Scrittura riferite nei Congressi (a továbbiakban: SC), Fondo Armeni (a továbbiakban: FA), vol. 4. fol. 368^{r-369}, 374^{r-375}, 408^{r-409}; APF Indice per località degli atti di rito Orientale S. C. (a továbbiakban: Indice), vol. 5. fol. 122^v no. 155: 13; Archivio Apostolico Vaticano (a továbbiakban: AAV), Archivio della Nunziatura in Vienna (a továbbiakban: ANVI), vol. 196. fol. 151^r, 152^r.

14 | Kornél Nagy: The Document *Fidelis Relatio* (1693) and the Armenians in Transylvania (A Memorial about the Armenians' Church in Transylvania). *Haigazian Armenological Review* 30. évf. 2010. 379–394; uó: The History of Ecclesiastical Conflict within the Armenian Community of Transylvania (1697–1700). Bishop Oxendio Virziresco and the 'Elia Mendrul' Case. *Eastern Theological Journal* 6. évf. 2020/2. 179–221.

15 | APF SOCG, vol. 572. fol. 283^{r-285}; APF SOCG, vol. 580. fol. 560^{r-565}; AAV ANVI, vol. 196. fol. 265^{r-268}; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Erdélyi Fiscalis Levéltár (F 234), XII 1/2. fasc. 2. litt. A.

vallási és missziós ügyeiket 1690-től kezdve már nem a varsói, hanem a bécsi apostoli nunciaturán keresztül intézték.¹⁶

1715-ben Oxendio Virziresco eltávozott az élők sorából, és ezáltal az örmény unitus püspöki szék megüresedett. A Propaganda Fide több alkalommal tárgyalta az utódlását, sőt az erős erdélyi kötődéssel bíró Stefan Stefanowicz Roszka¹⁷ (1670–1739) püspök, lembergi örménykatolikus érseki koadjutor személyében konkrét jelöltje is volt az Apostoli Szentszéknek erre a feladatra. Azonban jelöltségét a magyar egyház és a bécsi udvar kérésére elvetették.¹⁸

Az erdélyi örménykatolikus püspöki szék betöltetlen volta szinte egybeesett Mártonffy György (1663–1721) erdélyi püspök kinevezésével és felszentelésével. Az új püspök 1716-ban lépett Erdély földjére, és hozzákezdett a megtépzott egyházmegye újjászervezéséhez. Azonban csakhamar összetűzésbe került az erdélyi örményekkel, és monofizita eretnokséggel vádolta meg őket. Valójában Mártonffy püspök ezt a vádat akarta ürügyként felhasználni az erdélyi örmény közösség ellenében, hogy kiterjessze rájuk az egyházi joghatóságot. Válaszul az örmények 1719-ben, élükön az akkori szamosújvári plébánossal, Lazar Budachowiczsal (1668–1721) és Michál Minas Theodorowicz (1686–1764) pappal együtt a Propaganda Fidéhez fordultak.¹⁹

Az Apostoli Szentszék válaszul Xaç'atur Arak'elean CAM (1666–1740) mechitarista szerzetes-misszionárius személyében apostoli vizitátort küldött Erdélybe. Az 1719–1720. évi erdélyi látogatása során a vizitátor alapos vizsgálatokat követően megállapította, hogy Mártonffy György vádjai alaptalanok, és az unitus hitű örmények körében nem tapasztalt eretnokséget. Ő arra tett továbbá javaslatot, hogy az erdélyi örmények közé az Apostoli Szentszék rendszeresen küldjön vizitátort. Ezen túlmenően sürgette a Propaganda Fidét, mint az erdélyi örménykatolikus egyház felettes szervét, hogy minél előbb nevezzen ki, és szenteljen fel püspököt, mert így kevésbé lennének kitéve a katolikusok támadásainak. Ezenfelül arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy támogassa az 1701-ben alapított örménykatolikus mechitarista szerzetesrend meglepedését Erdélyben.²⁰

16 | Nagy: „Omnes viae Varsaviam ducunt” 75–78.

17 | Ritkán használt magyar neve Roska István volt. Életpályájáról lásd még: Nagy Kornél: Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát medencében*. Szerk. Óze Sándor, Kovács Bálint. PPKE Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és Identitás 1.) 39–46; uő: Egy 17. századi örmény Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle* 133. évf. 2017/2. 197–212.

18 | APF ASC, vol. 85. fol. 170^r, 437^r–438^v, 582^r, 587^r–589^v; APF LDSC, vol. 104. fol. 231^v; APF SC FA, vol. 6. fol. 588^r, 642^r–643^v.

19 | Nagy Kornél: Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények* 17. évf. 2019. 451–465.

20 | A szerzetesrendet a katolizált sebasteiai születésű Manuk Mxit'ar Petrosean CAM (1676–1749) alapította négy társával együtt 1701-ben Konstantinápolyban, majd 1717-ben a velencei Szent Lázár-szigeten telepedett le, és ott építették fel központjukat. A szerzetesrendet alapítójának felvett neve, a Mxit'ar (jelentése: Vigasztaló) után nevezték mechitaristáknak. Erről lásd bővebben: Seboub David Aslanian: “Prepared in the Language of the Hagarites”: Abbot Mkhit'ar's Armeno-Turkish Grammar for Vernacular Western Armenian. *Journal of the Society for Armenian Studies* 25. évf. 2016. 54–86; uő: The “Great Schism” of 1773: Venice and the Founding of the Armenian Community in Trieste. In: *Reflections of Armenian Identity in History and Historiography*. Eds. Hourii Berberian, Touraj Daryae. UCI Jordan Center for Persian Studies, Los Angeles 2018. 88–92; Nagy Kornél: Xaç'atur Arak'elean OMech (1666–1740) örmény unitus szerzetes-misszionárius erdélyi kapcsolatai. In: „... Tanácsaid

A Propaganda Fide ezért 1721-ben a konstantinápolyi születésű és örménykatolikus hitű Minas Paroneant (1693–1745), a római Collegium Urbanum egykori növendékét küldte apostoli vizitátorként Erdélybe. Róma azzal a nem titkolt szándékkal delegálta őt, hogy idővel az erdélyi örmények új püspöke legyen. Ezzel az erdélyi püspökség is szembesült, és mindent megtett annak érdekében, hogy Minas Paroneant ellehetetlenítse. Ezért 1724-ben alaptalan támadásokkal illették személyét. Az Antalfy János (1644–1728) vezette erdélyi püspökség a szamosújvári közösség néhány tagjával együtt azzal vádolta meg, hogy újból eretnek tanokat terjesztett az örmény közösségben, illetve parázna viszonyba kezdett egy fiatal örmény nővel, akit teherbe ejtett. Ezek a vádak ugyan alaptalannak bizonyultak, de Minas Paronean a ránehezülő nyomást nem bírta elviselni, és így végleg elhagyta Erdélyt, majd Bécsbe távozott. Néhány évvel később rítust váltott, és a csanádi egyházmegye területén folytatta szolgálatát latin szertartású papként.²¹

Ezt követően az Apostoli Szentszék a már említésre került Stefano Stefanowicz Roszka püspököt küldte vizitációra 1728–1733 között. Roszka erdélyi tartózkodása során szintúgy megállapította, hogy az erdélyi örmények jó katolikusok, és nem követői a régi örmény szakadár hitnek és eretnekségnek. Ugyanakkor kérte a Propaganda Fidét, hogy rendezze végre a püspökség kérdését. Az Apostoli Szentszék viszont őt szerette volna kinevezni erre a posztra. Azonban Roszka korára és egészségügyi állapotára hivatkozva nem vállalta a jelöltséget, és maga helyett az akkori szamosújvári plébánost, Michál Minas Theodorowiczot javasolta az erdélyi örmények püspökének.²²

A Roszka által megnevezett pap első pillantásra ideális egyházi személynek tűnt. A leMBERGI ÖRMÉNY–RUTÉN KOLLÉGIUM egykori növendéke volt, ahol igen magas színvonalú teológiai képzésben részesült, és mindamellet több nyelven beszélt folyékonyan. 1733–1736 között a Propaganda Fide több alkalommal is mérlegelte a jelöltségét, ám a végső döntést nem hozta meg. Viszont 1736-ban III. Károly (1711–1740) császár és király az erdélyi örmények püspökének nevezte ki. Mi több, ezt a rendelkezését az uralkodó 1738-ban újfent megerősítette. A Sorger Antal Gergely (1665–1739) vezette erdélyi püspökség hevesen tiltakozott ez ellen, mert szerinte az „alkatolikus” Theodorowicz püspökként az örmény, keleti eretnekséget újból elterjeszti Erdélyben. Róma nem erősítette meg, és egyúttal nem is támogatta Michál Minas Theodorowicz kinevezését, mert az erdélyi közösség részéről olyan panaszlevelek érkeztek be, miszerint a jelölt több alkalommal lopta meg a szamosújvári örményeket. Az álláspontok sokáig nem közeledtek, és végül 1742-ben a Propaganda Fide és báró Klobusiczky Ferenc (1707–1760)

hűség és igazság.” Tisztelgő írárok Dienes István Professzor Úr 65. születésnapjára. I. Szerk. Csorba Dávid, Szatmári Emília. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet–Tiszáninneni Református Egyházkerület, Bp.–Sárospatak 2021. (Reformáció Öröksége Könyvek 7/1.) 293–322.

21 | Bálint Kovács: Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29. évf. 2006/1. 18–24; Nagy Kornél: Konstantinápolyból Temesvárra. Minas Paronean örmény unitus misszionárius viszontagságai Erdélyben (1720–1738). *Történelmi Szemle* 63. évf. 2021/3. 427–457.

22 | Nagy Kornél: Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai. *Erdélyi Múzeum* 83. évf. 2021/1. 79–98; uő: Stefan Stefanowicz Roszka and the Armenian Catholic Church in Transylvania. *Revue des études arméniennes* 43. évf. 2025. 427–469.

erdélyi püspök (későbbi kalocsai érsek) együttes kérésére Mária Terézia (1740–1780) királynő semmisnek nyilvánította apja kinevezését. Az erdélyi örmény unitus püspöki székhelyt tehát továbbra is betöltetlen maradt.²³

Így Michál Minas Theodorowicz szamosújvári plébános kudarcot vallott, és elbukott püspöki jelöltsége akarva-akaratlanul gyengítette az erdélyi örmény unitus egyház és misszió pozícióit. Az erdélyi örmény közösség is egyértelműen kudarcnak élte meg, hogy nem sikerült a hosszú ideje áhított örmény unitus püspöki hivatalt betölteni. Ezt a helyzetet az erdélyi püspökség is a maga javára akarta fordítani, és nagyobb nyomás alá helyezte az erdélyi örményeket, illetve folyamatosan kijátszotta ellenük az úgynevezett eretnek- és szakadárkártyát. Az ott szolgáló papokat, különösen a Szamosújváron szolgáló Dragomán Izsák Kristófot szüntelenül monofizita eretnekséggel vádolták meg a püspökség emberei a Propaganda Fidénel, amit Rómában viszont nem hittek el, különösen azért sem, mert részletes jelentéseket kértek be ezekről a vádakról a bécsi apostoli nunciatúrától is, amelyeket ez utóbbi rendszeresen megcáfolt.²⁴

Mindeközben az erdélyi örménykatolikus egyháznak szembe kellett néznie egy másik fontos problémával: az egyre égetőbb paphiánnyal. Ezt érzékelte az Erzsébetvárosban 1728 óta jelenlévő mechitarista rend is.²⁵ Ezért a velencei főapátságból delegálták a nevezett városba az anyaországi születésű Eliay T'at'arean CAM mechitarista szerzetest is, hogy segítse a többi, ott szolgálatot tevő pappal együtt az ottani örmény közösség hitéletét.²⁶ Am a mechitaristák is látták, hogy ez nem lesz elegendő. Ráadásul ők sem voltak túlságosan sokan, ezért is kérték a Propaganda Fide, hogy jobban összpontosítson az erdélyi örmény unitus papság utánpótlására. Sőt, ezt a helyzetet érzékelte a Propaganda Fide vezetősége is 1744-ben, miközben Bögözi László OFM (1687–1756) erdélyi obszerváns ferences rendtartományi főnökké történő kinevezését is tárgyalta. Az általános ülésen lévő bíborosok megjegyezték, hogy az erdélyi

23 | Nagy Kornél: „Egy füstbe ment terv.” Michál Minas Theodorowicz örmény unitus püspöki jelöltsége Erdélyben (1731–1742). *Történelmi Szemle* 65. évf. 2023/3. 441–462.

24 | APF LDSC, vol. 157. fol. 35^v–36^r, 66^v–67^r; APF SC FA, vol. 11. fol. 27^r.

25 | A rend erzsébetvárosi (ebesfalvi) 1728. évi megtelepedéséről lásd bővebben: APF ASC, vol. 98. fol. 513^{r-v}; APF ASC, vol. 99. fol. 9^v–10^r; APF SOCG, vol. 663. fol. 19^{r-v}; APF LDSC, vol. 128. pag. 13–14; APF SC FA, vol. 9. fol. 126^r, 128^r; Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYFL), Canonica Visitaciones (I/4) (a továbbiakban: I/4), vol. 3. fol. 101^v–103^r, 117^v–119^r; Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Gyűjtemények – Rendtörténeti Gyűjtemény, Litterae Annuae – Fotómásolatok (V/1), no. 1740/II. pag. 97; Łowkas Fokolean: Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvanioy Mxit'arean Aراك'elowt'ean (1723–1736) [Mechitar főapát és az erdélyi mechitarista misszió (1723–1736)]. *Bazmavēp* 143. évf. 1985/3–4. 267–293; Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár. *Erdélyi Múzeum* 74. évf. 2012/2. 73–76; Claude Mutaftian: La Transylvanie et les Mekhitaristes. *Bazmavēp* 176. évf. 2018/1–2. 199–213.

26 | APF SC FA, vol. 11. fol. 32^r; Mindeközben 1744-ben Manuk Mxit'ar Petrosean (rendalapító) főapát és a Propaganda Fide utasítására az erzsébetvárosi mechitaristák segítségével alapították meg a délvidéki Péterváradon apátságukat. Ennek oka az volt, hogy 1738-ban nagyszámú katolikus hitű örmény telepedett át Belgrádból Péterváradra és Újvidékre. Első apátja, átmeneti jelleggel, az erdélyi örmény Megyesi Tódor CAM (1700–1778) lett 1744–1749 között. Erről lásd még bővebben: APF ASC, vol. 114. fol. 51^{r-v}, 104^v–105^r; APF SOCG, vol. 718. fol. 170^{r-v} + 171^r, 386^r + 387^r; APF LDSC, vol. 162. fol. 67^r–68^r, 185^r, 355^{r-v}; APF SC FA, vol. 11. fol. 283^r, 290^r, 297^r, 331^r; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania (a továbbiakban: FUT), vol. 5. fol. 278^{r-v}.

örménykatolikus egyház és misszió kritikus helyzetbe került, amelyet mindenekelőtt a püspöki szék hosszú ideje tartó sikertelen betöltésével magyaráztak.²⁷

Az idő tájt az erdélyi örmények közül nagy számban a lembergi Örmény–Rutén Kollégiumban folytatták a tanulmányaikat, de félt volt, hogy többségük stúdiumaik végeztével a lembergi örmény unitus főegyházmegeye területén marad. Tudniillik, maga a lembergi érsekség is inséges paphiányban szenvedett. Az érsekség emberei ráadásul arra törekedtek, hogy ott is marasztalják az erdélyi szeminaristákat tanulmányaik sikeres abszolválását követően.²⁸ Ezt a problémát maga Camillo Merlini-Paolucci (1692–1763) bécsi apostoli nuncius, Iconium címzetes érseke, több alkalommal is jelezte, illetve meg is erősítette a Propaganda Fidének.²⁹

Ezért az örmény klérus mindinkább arra koncentrált, hogy több erdélyi ifjú nyerjen felvételt Rómába. Dragomán Izsák Kristóf szamosújvári pap ezért két, még 1742-ben Rómába küldött levelében ajánlotta a Propaganda Fide figyelmébe távoli rokonát, a szintúgy szamosújvári illetőségű Jakabffy (Jákobffy, Jakubowicz) Jánost (*Yovhannés Yakobean*) (1720–1795).³⁰ Dragomán leveleiben ezenfelül felhívta a figyelmet, hogy vele együtt csupán három pap szolgál Szamosújváron, és az erdélyi püspökség latin rítusú misézésekre akarja őket kényszeríteni.³¹

Jelentéseinek a tárgyát némi késéssel, csupán két évvel később vitatta meg a Propaganda Fide. Az 1744. március 10-én megtartott általános ülésen a missziós szerv támogatta, hogy Jakabffynak magas ösztöndíjat biztosítsanak, hogy gond nélkül kezdhesse meg örmény unitus rítus szerint teológiai tanulmányait a Collegium Urbanumban.³² Mi több, egy esztendővel később, 1745. november 15-én a Propaganda Fide újból tárgyalta Jakabffy János ügyét, és arra a döntésre jutott, hogy minden segítséget megadnak számára, hogy a Rómához hű erdélyi örmény klérusnak biztosítva legyen az utánpótlása, mert a latin rítusú püspökség Michál Minas Theodorowicz kudarcot vallott püspöki jelöltsége miatt még nagyobb erővel támadja az egyházukat, és kifogásolja rítusukat, illetve sajátos kultúrájukat.³³

Sőt, Dragomán Izsák Kristóf egy másik szamosújvári születésű fiatait, Karácsony Jánost (1720–1791) is Róma figyelmébe ajánlott, aki szintén sikeresen felvételizett a

27 | APF ASC, vol. 114. fol. 384^r; APF SOCG, vol. 721. fol. 118^r; Bögözi Lászlót két társával, név szerint Kiss Sebestyén Jánossal OFM (1684–1739) és Jegényei Menyhért Istvánnal OFM (1687–1740) együtt még maga Oxendio Virziresco püspök szentelte pappá 1712. február 12-én, amikor a mikházi obszerváns kolostorban tett látogatást. APF ASC, vol. 152. fol. 368^r; APF SOCG, vol. 861. fol. 92^r; APF SC FUT, vol. 4. fol. 149^r; APF SC FUT, vol. 5. fol. 160^r, 294^r–295^r; Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár (a továbbiakban: EFGYL), Dési Ferences Kolostor, Historia Domus 1701–1758 (a továbbiakban: DFK HD), pag. 32; EFGYL Mikházi Ferences Kolostor, Historia Domus 1775–1877, no. 26. pag. 15. Erről lásd még röviden: Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Kirdlyságban és Erdélyben a 17–18. században*. S. a. r. Fazekas István. PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I. Vol. 2.) 297–298. (A továbbiakban Galla: *Ferences misszionáriusok*).

28 | APF CV, vol. 2. fol. 462^r–465^v, 554^r; Archivio Generale dei Teatini (a továbbiakban: AGT), Collegio di Leopoli (a továbbiakban: CL), Portfolio 3. (fóliószám nélkül).

29 | APF LDSC, vol. 159. fol. 68^v–69^r; APF LDSC, vol. 164. fol. 116^r; APF SC FA, vol. 11. fol. 428^r–429^r.

30 | APF ASC, vol. 112. fol. 424^r–425^r; APF SOCG, vol. 718. fol. 170^{r-v} + 171^r.

31 | APF LDSC, vol. 162. fol. 39^v–40^r; APF SC FA, vol. 11. fol. 161^{r-v}.

32 | APF ASC, vol. 114. fol. 51^{r-v}; APF SOCG, vol. 726. fol. 83^r, 84^{r-v}.

33 | APF ASC, vol. 115. fol. 327^r–328^v; APF LDSC, vol. 164. fol. 254^r–255^r.

híres szeminárium, a Collegium Urbanum falai közé.³⁴ Az előbb említett Jakabffy János néhány évvel később kiemelkedő eredménnyel sikeresen befejezte tanulmányait, és 1748-ban Szamosújváron megkezdte egyházi szolgálatát.³⁵ Erről Fabrizio Serbelloni (1695–1775) bécsi apostoli nuncius, Patrae címzetes érseke, Szamosújvár önkormányzata, valamint Dragomán Izsák Kristóf is külön értesítette a Propaganda Fidét.³⁶

Ugyanakkor Gyulafehérvár az 1710-as évek vége óta állandó gyanakvással figyelte az erdélyi örmény ifjak felvételét akár a leMBERGI Örmény–Rutén Kollégiumba, akár a római Collegium Urbanumba. Attól tartott, hogy az örmény unitus szerinti tanulmányok alapján bármikor szakadárként válhatnak ezek az örmény papnövendékek, és tanulmányaik befejezését követően, Erdélybe visszatérve a téves hitet fogják papokként és misszionáriusokként terjeszteni. A latin rítusú egyház ugyanis nem nagyon látott éles határokat a keleti és az unitus örmény liturgia, illetve szokások között.³⁷

A másik fő kifogás a püspökség részéről az volt, hogy az erdélyi örmények a bevett és elfogadott Gergely-naptár helyett az elavult és a szakadár görögök által használt Julián-naptárat használták. S ez, véleményük szerint, már önmagában véve is valós melegágya volt az „ördögös” eretnek praktikáknak és szokásoknak.³⁸ Félelmüket pedig az erdélyi unitus románok között egyre inkább elharapózó skizmamozgalmak táplálták. Más szóval, féltő volt, hogy ez a „ragály” átterjedhet az örményekre is.³⁹ 1748-ban Barkodár József (*Yovsēp Barxudarean*) szamosújvári örmény pap, aki nem sokkal korábban végzett a római Collegium Urbanumban,⁴⁰ arról panaszkodott a Propaganda Fidének, hogy a püspökség utasítására azt a rosszindulatú híresztelést terjesztették el az örmény papokról, hogy valójában az eretnekség tüzét szítják Erdélyben az örmények és a többi katolikus között.⁴¹

Ezeket a vádakokat Barkodár József mellett Dragomán Izsák Kristóf szamosújvári pap, illetve Szymon Theodorowicz⁴² (1689–1753) gyergyószentmiklósi plébános is megerősítette a Propaganda Fidének. Ők Rómába küldött jelentéseikben arra kérték a

34 | APF ASC, vol. 112. fol. 44^{r-v}; APF SOCG, vol. 710. fol. 148^{r-v}; APF LDSC, vol. 164. fol. 258^{r-v}; APF SC FUT, vol. 5. fol. 276^r, 317^r + 318^r; APF CU, vol. 7. fol. 55^{r-v} + 56^r, 124^v–125^r, 130^v–131^r, 152^v–153^r, 180^v–181^r, 219^v–220^r, 227^v–228^r, 267^v–268^r, 374^v–375^r, 381^v–382^r, 388^v–389^r; APF Giuramento dell'Alunni di Collegio Urbano, 1660–1767 (a továbbiakban: Giuramento), vol. 8/1. pag. 463, 474–475; Galla: *Ferences misszionáriusok* 143.

35 | APF SC FA, vol. 12. fol. 250^r + 251^r; APF CU, vol. 7. fol. 389^v–390^r.

36 | APF LDSC, vol. 166. fol. 155^{r-v}; APF SC FA, vol. 11. fol. 553^v, 555^v, 557^r, 559^v.

37 | APF Indice, vol. 6. no. 3: 4. (fóliószám nélkül).

38 | APF SOCG, vol. 743. fol. 19^r.

39 | Nem sokkal korábban zajlott Erdélyben a Visarion Sarai (1714–1744) szerb ortodox szerzetes (kalugyer) vezette szakadár mozgalom, amelynek hatására számos unitus hitű román tért vissza az ortodoxiára. Erről lásd még: Kovács Kálmán Árpád: Báró Koller és az illír politika berendezkedése az 1750-es és 1760-as években. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 20. évf. 2008/1–2. 99–115. 101.

40 | APF CU, vol. 7. fol. 41^{r-v}, 122^v–123^r, 128^v–129^r, 150^v–151^r, 184^v–185^r, 179^v–180^r, 217^v–218^r, 224^v–225^r, 230^v–231^r, 265^v–266^r, 370^v–371^r, 378^v–379^r; APF Giuramento, vol. 8/1. pag. 447.

41 | APF SC FA, vol. 11. fol. 753^v; APF Indice, vol. 6. no. 304: 11. (fóliószám nélkül); GYFL I/4, vol. 1. pag. 280.

42 | Ő a korábbi püspökjelölt, Michál Minas Theodorowicz szamosújvári plébános fivére volt. Teológiai tanulmányait testvéréhez hasonlóan szintén a leMBERGI Örmény–Rutén Kollégiumban végezte. AGT CL, Portfolio 2. (fóliószám nélkül).

szentszéki missziós szervet, hogy alaposan vizsgálják ki ezt az ügyet, valamint folyósítsanak pénzt a missziójuk és egyházi szolgálatuk fenntartásához.⁴³

Sőt, ezzel a rosszindulatú pletykával összefüggésben Szymon Theodorowicz plébános Rómába küldött levelében inkább azt javasolta a Propaganda Fidének, hogy mivel Havasalföldön és Moldvában rengeteg szakadár hitű örmény él, inkább oda kellene missziókat szervezni Erdélyből, nem pedig őket folyton-folyvást alaptalanul támadni és zaklatni. Szymon Theodorowicz plébános azt is hozzátette, hogy ebbe az esetleges misszióba a gyulafehérvári püspökséget is be lehet vonni. Levelében azt is kiemelte, hogy erről a lehetőségről már korábban is (1746-ban) informálta a báró Klobusiczky Ferenc vezette erdélyi püspökséget, de erre tőle semmilyen érdemi választ nem kapott. Szymon Theodorowicz azért is nyomatékosította ezt a missziós lehetőséget, mert néhány évvel korábban (1743-ban) sikertelenül próbálta a Moldvában élő nemzettársait megnyerni a katolicizmusnak.⁴⁴

Egy esztendővel később, a Propaganda Fide kérésének eleget téve, Szamosújvárról Barkodár József újabb jelentés írt az erdélyi örmények vallási helyzetéről, amelyben tájékoztatta Rómát, hogy a továbbiakban is alaptalan vádakkal támadják egyházukat és közösségüket.⁴⁵ Az erdélyi örmény unitus egyház kedélyét ráadásul egy újabb felmerülő feszültséggóc is borzolta. Tudniillik, 1748-ban Gyulafehérvár hathatós támogatásával Szamosújváron, a helyi örmények tiltakozása ellenére ténylegesen is megtelepedett az obszerváns ferences rend.⁴⁶ A településtől nem messze található dési ferences kolostor segítségével, Botár (Betár) Joáchim OFM (1696–1764) tartományi rendfőnök és Ponori Anaklét István OFM (1715–1777) páter vezetésével kolostort alapított a nevezett szerzetesrend.⁴⁷ Jóllehet e ferencesek megtelepedésük alkalmával ígéretet tettek a város vezetőinek és az egyház képviselőinek, hogy csupán a Szamosújvár környékén élő katolikus lakosság lelki gondoskodására kívánnak összpontosítani, ám ennek ellenére a letelepedésüket követően a szerzetesrend képviselői több örmény családot győztek meg a rítusváltásra. Mindent elmond erről, hogy az 1740-es évek végétől kezdve számos

43 | APF LDSC, vol. 171. fol. 110^r, 230^v; APF SC FA, vol. 11. fol. 731^{r-v}.

44 | APF SC FA, vol. 11. fol. 714^r–715^r; APF SC Fondo Moldavia, vol. 4. fol. 338^r–352^r.

45 | APF SOCG, vol. 745. fol. 81^{r-v}; APF LDSC, vol. 173. fol. 17^r, 192^r–193^r; APF SC FA, vol. 11. fol. 868^r.

46 | A ferencesek már az 1730-as évek vége óta jártak át Désről és Kolozsvárról Szamosújvárra szolgálni. Sőt, 1729-ben, 1731-ben és 1735-ben több szamosújvári módos örmény kereskedő jelentős összeggel támogatta az 1712-ben alapított dési Páduai Szent Antal OFM (1195–1231) ferences kolostort. Mi több, Dániel Tódor, Szamosújvár örmény bírása 1740-ben saját költségén az örmények apostola és egyházfője, Világosító Szent Gergely (257–331) tiszteletére mellékoltárt emeltetett a templomban. 1738-ban Simonffy Mihály Alajos OFM (1694–1742) dési obszerváns ferences szerzetes és házfőnök vetette fel először az erdélyi latin rítusú püspökség számára a rend letelepedésének a lehetőségét Szamosújváron. Ugyanabban az évben Vanossi Antal SJ (1688–1757) páter és provinciális vezetésével a jezsuiták, illetve 1741-ben a minoriták (konventuális ferencesek) próbáltak sikertelenül Szamosújváron megtelepedni. EFGYL DFK HD, pag. 28; EFGYL Szamosújvári Ferences Kolostor, Historia Domus 1755–1908 (a továbbiakban: SZFK HD), pag. 20. A rend szamosújvári megtelepedéséről részletesen beszámolt Kozma János Demeter (Döme) OFM (1827–1911) házfőnöknek a dési ferences kolostor történetéről 1885-ben megírt (és egyúttal kéziratban fennmaradt) műve is. Erről lásd még: EFGYL, A deési Szent Ferenc rendü zárda templom története. Hiteles adatok nyomán írta Kozma Döme, 1885. (Kézirat), pag. 19–22.

47 | Pontosabban a város bírása 1742-ben engedélyezte a ferencesek számára, hogy a majdani, felépítendő kolostor és templom részére telket vásároljanak a településen. A szamosújvári bíró döntését a városlakók részéről igen éles kritika illette. Erről lásd: APF SC FUT, vol. 5. fol. 119^r; Galla: *Ferences misszionáriusok* 296.

gazdag örmény kereskedőcsalád komoly pénzügyi adományokkal támogatta – az 1669-ben kanonizált Alkantarai Szent Péter OFM (1499–1562) tiszteletére – Szamosújváron emelendő ferences templom és kolostor építését, miközben hanyagolták a saját rítusú templomaikban a misék látogatását.⁴⁸ Ezzel kapcsolatban a Szamosújváron szolgáló Barkodár József és Dragomán Izsák Kristóf részletesen leírták aggodalmaikat a ferencesekről. Eszerint az erdélyi örmény unitus klérus számára féltő volt, hogy idővel a hívek közül sokan rítust váltanak, és ezzel végleg elveszthetik örmény identitásukat.⁴⁹

A Propaganda Fide csupán két esztendővel később, 1750. január 20-án tárgyalta az erdélyi örmény unitus egyház helyzetét. Az általános ülést azzal rekesztették be, hogy Gyulafehérvár szűnni nem akaró hatalmi praktikái az Apostoli Szentszék egyházi joghatósága alá tartozó erdélyi örménykatolikus egyház, illetve klérus lejárátását célozzák meg. Ezért határozottan figyelmeztetni szükséges a püspökséget, mert az erdélyi örmény papok nemcsak szolgálnak, hanem missziós feladatot is ellátnak, és az egyik feladatuk éppenséggel az, hogy a régió szakadár hitű örményeit is megtérítsék a katolikus egyház számára. Azonban az obszerváns ferencesek szamosújvári megtelepedésével és a rítusváltásokkal érdemben az ülésen nem foglalkoztak.⁵⁰

Néhány hónappal később sem csitultak az örmény egyház elleni támadások, sőt Serbelloni bécsi apostoli nuncius arról panaszkodott Rómának, hogy az erdélyi püspökség teljesen figyelmen kívül hagyja a Propaganda Fide korábbi figyelmeztetését, miszerint ne zaklassa az unitus hitű örményeket.⁵¹ Ugyanakkor tudtára adta a Propaganda Fide vezetésének, ellenőrizni fogja, hogy az örmények valóban a helyes egyházi naptárt használják-e, mert akkor éppen ezzel támadták őket.⁵²

Ennek okán a missziós szerv az örmények ügyében 1750 novemberében újfent ülésezett. Arra kérték Serbelloni nunciust, hogy határozottabban lépjen fel a támadások ellen, mert a katolicizmusra Erdélyben a valós veszélyt nem a sajátos (Rómához mindvégig hű) vallásgyakorlatot folytató örmény unitusok, hanem az „eretnek” szombatosok, a protestánsok, valamint a szakadár ortodox románok jelentik. Így az erdélyi örmény unitus klérusnak minden anyagi és erkölcsi támogatást meg kell adni, hogy akadályoztatások nélkül folytathassa egyházi szolgálatát és missziós tevékenységét Erdélyben vagy másutt. Továbbá a Propaganda Fide ülésén részt vevő bíborosok arra is kérték Serbelloni nunciust, hogy továbbra is árgus szemekkel figyelje az erdélyi történéseket, és amennyiben újabb ilyen típusú, alantas támadásokat tapasztal az örmények ellen, azt rögvest jelentse Rómába.⁵³

Érdekes módon a maga is komoly missziós múlttal rendelkező Stanislavich Miklós OFM (1694–1750) csanádi püspök (bolgár származású obszerváns ferences) is megszólalt

48 | A ferences templom alapkövét Kastal János (ca. 1698–1652) gyulafehérvári nagyprépost jelenlétében tették le 1748-ban. (Pontos tudni azt is, hogy a szamosújvári Szentháromság örménykatolikus nagytemplom alapkövét szintúgy 1748-ban tették le, ugyancsak Kastal János jelenlétében.) Erről lásd: EFGYL SZFK HD, pag. 16, 24–25.

49 | APF SC FA, vol. 11. fol. 709^{r-v}, 731^{r-v}; GYFL I/4, vol. 1. pag. 280–291; EFGYL DFK HD, pag. 36–37, 41; EFGYL SZFK HD, pag. 20–23, 26, 29; Boros Fortunát OFM: *Az erdélyi ferencrendiek*. Szent Bonaventura, Cluj–Kvár 1927. 136–137.

50 | APF ASC, vol. 120. fol. 3^r; APF LDSC, vol. 175. fol. 15^v–16^r.

51 | APF LDSC, vol. 175. fol. 143^v–144^r.

52 | APF SOCG, vol. 745. fol. 80^{r-v}.

53 | APF ASC, vol. 120. fol. 218^v–220^v; APF LDSC, vol. 175. fol. 189^v–190^r.

az erdélyi örmények ügyében, és három hosszú olasz nyelvű jelentést küldött el 1750-ben a Propaganda Fidének. Ő latin rítusú főpáztorként, a gyulafehérvári latin rítusú püspökségtől eltérően, védelmébe vette az erdélyi örményeket. Véleménye szerint ők semmilyen eretnek vagy szakadár szokást nem gyakorolnak. A püspök úgy látta, hogy az örmények jó és igaz katolikusok, és sajátos, ősi rítusuk nincs ellentétben az Anyaszentegyház tanításaival. Fontosnak vélte azt is leveleiben hangsúlyozni, hogy feltétel nélkül biztosítani kell az örmény unitus klérus utánpótlását akár Rómából, akár Lembergől.⁵⁴ Mi több, kiemelte, hogy az erzsébetvárosi mechitarista apátságnak sokkal nagyobb szerepet kell játszania Erdélyben, mert ők nemcsak misszionáriusok, hanem tanítók is.⁵⁵

Stanislavich Miklós püspöknek az erdélyi örményeket támogató tónusban megfogalmazott leveleiben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy az ő keze alatt is szolgált az 1745-ben elhunyt örmény Minas Paronean, korábbi erdélyi apostoli misszionárius, vikárius és püspökjelölt, akiről nagyon jó véleménnyel volt, és tőle rengeteg információhoz jutott az erdélyi örménység valós vallási helyzetéről.⁵⁶ Stanislavich Miklós püspök véleményével egyetértett Serbelloni bécsi nuncius is. Ő a konfliktusok okát az erdélyi örmény és latin szertartású katolikus egyház között valójában a történeti és kulturális különbségekben látta, amit Gyulafehérvár nagyon nehezen ért meg, és az értetlenség időnként ott rosszindulatban és féltékenységben mutatkozott meg az ő részükről.⁵⁷

Ugyanakkor a Propaganda Fide és az erdélyi örmény közösség is jobban fókuszált a paputánpótlásra. Sőt, a szentszéki missziós szerv arra kérte Sztrojka Zsigmond Antal (1699–1770) erdélyi püspököt, hogy nyújtson támogatást az örményeknek, és ne akadályozza egyházuk működését és papságuk utánpótlásának a biztosítását.⁵⁸ 1751-ben Szamosújvár város önkormányzata például latin nyelvű ajánlólevelet állított ki Karingecz Adeodát ifjú számára, hogy felvételt nyerjen a római Collegium Urbanumba. Habár ugyan őt nem vették fel a neves intézménybe, de még ugyanabban az esztendőben a lemergi Örmény–Rutén Kollégium hallgatói közé került.⁵⁹

A Propaganda Fide ezért folyamatos jelentéseket kért az Erdélyben szolgáló örmény papoktól és misszionáriusoktól, többek között a gyergyószentmiklósi Szymon Theodorowictól, a szamosújvári Dragomán Izsák Kristóftól és az Erzsébetvárosban szolgáló Karácsony Jánostól is.⁶⁰ Erre azonnal először csak Dragomán válaszolt. Ő azt a jelentést küldte, hogy most viszonylag békésebb körülmények között folytatja a szolgálatait: a rítussal és a naptár használattal kapcsolatos támadások akkor alábbhagytak.⁶¹

Szymon Theodorowicz egy esztendő múltán, 1752-ben küldött jelentést a Propaganda Fide kérésére. A gyergyószentmiklósi plébános szintúgy megerősítette, hogy

54 | APF SC FA, vol. 12. fol. 44^r.

55 | APF SC FA, vol. 12. fol. 45^{r-v}, 47^{r-v}.

56 | APF SOCG, vol. 724. fol. 169^r + 170^v; APF LDSC, vol. 164. fol. 223^{r-v}; APF SC FA, vol. 11. fol. 432^r.

57 | APF SC FA, vol. 12. fol. 62^{r-v} + 64^r.

58 | APF LDSC, vol. 177. fol. 109^v–110^v; MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek (A 57), vol. 43. no. 65/a. pag. 158–159.

59 | APF SC FA, vol. 12. fol. 128^r + 129^v.

60 | APF LDSC, vol. 179. fol. 20^v, 196^{r-v}; APF Indice, vol. 6. no. 22: 14. (Fóliószám nélkül).

61 | APF SC FA, vol. 12. fol. 208^r.

a püspökség mostanság nem támadta őket kalendáriumhasználat és más, korábban kifogásolt egyházi szokások ügyében. Azt is leírta, hogy tudomása szerint alma materében, a lembergi Örmény–Rutén Kollégiumban legalább hat (meg nem nevezett) erdélyi örmény ifjú folytat teológiai tanulmányokat, és nagyon remélte, hogy mindnyájan visszatérnek Erdélybe szolgálni az egyházukat.⁶²

Karácsony János majd csak az 1754. év legvégén reagált a Propaganda Fide kérésére, de akkor két jelentésben foglalta össze a történéseket.⁶³ Jelentése szerint az örmény unitus egyházat éppen akkor nem érték atrocitások Erdélyben, de a paputánpótlás problémája lassan oldódott meg. Karácsony ennek okát abban látta, hogy nincs püspökük, aki hatékonyabban tudná felügyelni és koordinálni a papképzést is.⁶⁴

A paputánpótlásban ugyancsak reménnyel kecsegtetett, hogy 1753-ban Luca Virziresco (1701–1778) és Dragomán Izsák Kristóf⁶⁵ szamosújvári papok ajánlásainak köszönhetően egy újabb erdélyi örmény ifjú nyert felvételt a római Collegium Urbanumba, és kezdhetette meg tanulmányait, Patrubány Antal személyében.⁶⁶ Erről Serbelloni bécsi apostoli nuncius is értesítette a Propaganda Fidét.⁶⁷ Mi több, felvételenek ügyét a szentszéki missziós szerv is külön tárgyalta.⁶⁸ Ezen túlmenően újfent örömeire szolgált az erdélyi örmény unitus klérus számára, hogy még ugyanabban az esztendőben Szymon Theodorowicz gyergyószentmiklósi plébános ajánlásának köszönhetően sikeres felvételt nyert a lembergi Örmény–Rutén Kollégiumba a gyergyószentmiklósi illetőségű Moldován Deodát (1732–1795) is.⁶⁹

1753-ban és 1754-ben az erdélyi örménykatolikus papok (úgy mint Barkodár József, Dragomán Izsák Kristóf, Jakabffy János, Karácsony János) több jelentést is küldtek Rómába, a Propaganda Fide bíborosainak egyházi szolgálatukról. Ezekben részletesen leírták, hogy továbbra is átmeneti béke és csend honolt az örménykatolikus egyházban: egyelőre nyugodtan és zavartalanul miséztek, kereszteltek, eskettek és temettek. A latinok által kifogásolt böjti szokások és kalendáriumhasználat kapcsán nem érték őket támadások. De azt is nyomatékosították jelentésükben, hogy bármikor érheti őket ez ügyben újabb és újabb inzultus a püspökség részéről, miközben az erdélyi román unitusok körében komoly skizmamozgalmak kaptak lánggra, amelyekkel valóban foglalkoznia kell a katolikus egyháznak. Azonban mindegyikük határozottan elutasította

62 | APF ASC, vol. 122. fol. 221^r–222^v; APF SC FA, vol. 12. fol. 248^{r-v}; Dmytro Blažejovskyj: *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of L'viv*. PP Basiliani, Rome 1975. (Analecta OSBM, Series 2. Sectio 1.) 231.

63 | APF Indice, vol. 6. no. 35: 16. (Fóliószám nélkül).

64 | APF SC FA, vol. 13. fol. 63^r–64^r, 65^r–66^r.

65 | Luca Virziresco (a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccse) és Dragomán Izsák Kristóf szintúgy a római Collegium Urbanum növendékei voltak. Erről lásd: APF ASC, vol. 99. fol. 491^r; APF SOCG, vol. 664. fol. 129^{r-v} + 130^r; APF SC FA, vol. 9. fol. 162^r; APF SC FA, vol. 11. fol. 27^r; APF SC CU, vol. 5. fol. 153^r + 154^v, 479^r; APF Giuramento, vol. 8/1. pag. 295, 304, 407.

66 | APF SOCG, vol. 755. fol. 369^r; APF CU, vol. 7. fol. 577^r–578^r; APF Giuramento, vol. 8/1. pag. 571–572.

67 | APF LDSC, vol. 181. fol. 176^{r-v}.

68 | APF ASC, vol. 123. fol. 187^r–188^r.

69 | Moldován Deodát (néhány más forrásban Adeodát) 1758-ban fejezte be tanulmányait Lembergben. APF CV, vol. 2. fol. 632^r; AGT CL, Portfolio no. 3. (fóliószám nélkül); Edward Tryjarski: Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczakim Ormian polskich III. – Katalogi alumnów Kolegium teatyń we Lwowie. *Rocznik Orientalistyczny* 24. évf. 1960/1. 43–96. 67.

azt a korábban személyükkel kapcsolatban hangoztatott vádat, hogy eretnekséget terjesztő papok lennének.⁷⁰

Az erdélyi örménykatolikus egyházat még 1753-ban érzékeny veszteség érte. A lembergi születésű Szymon Theodorowicz, a gyergyószentmiklósi Kisboldogasszony örmény unitus templom építetője hirtelen megbetegedett, és eltávozott az élők sorából. Az örménykatolikus egyház a kérések ellenére az utódlását nem tudta megoldani. Helyettesítését úgy orvosolták, hogy a nagyobb egyházi ünnepek idején Erzsébetvárosból vagy Lembergből küldtek ki papokat. Így 21 esztendőn keresztül nem volt örmény unitus plébánosa a városnak, és ezt a közösség nagyon megsínylette, mert az ottani örmények közül sokan a Szent Miklós tiszteletére emelt latin rítusú templomot látogatták, és ez idővel az örmény identitás háttérbe szorulásához vezetett.⁷¹

Eközben az erdélyi püspökség újabb támadást indított a rítus és az örmény unitus szokások kapcsán. Célpontjai most az 1728 óta Erzsébetvárosban (korábban, 1733-ig Ebesfalva) tevékenykedő mechitaristák voltak. Az egyházmegye képviselői azzal a váddal illették őket, hogy a rossz kalendáriumot használják, és teljesen figyelmen kívül hagyják az elfogadott Gergely-naptárt, mert szerintük a régi, pogány eredetű örmény naptár és időszámítás használata már önmagában véve is eretnekség.⁷² Leginkább a gyergyószentmiklósi születésű Kopacz Péter CAM mechitaristát vádolták meg ezzel, mivelhogy ő terjesztette ezt a téves szokást a városban. Az új bécsi apostoli nuncius, Michele Ignazio Crivelli (1698–1768), Caesarea in Cappadocia címzetes érseke, nyomban jelentést küldött erről Rómába. Ő személy szerint alaptalannak ítélte meg a püspökség vádjait, mert biztos információi szerint az erzsébetvárosi mechitaristák kiemelkedő oktatói tevékenységet folytattak, és jelentős szerepük volt a helyi ifjúság nevelésében.⁷³

Step'annos Melk'onean CAM (1717–1799) (*Stefano di Melchior*) velencei mechitarista főapát szintén rosszindulatúnak minősítette erzsébetvárosi rendtársainak a megbélyegzését. A Propaganda Fidének küldött levelében egyértelműen a püspökség „ördögi praktikáit” vélte felfedezni.⁷⁴ Dragomán Izsák Kristóf és Jakabffy János szamosújvári papok szintűgy alantas hazugságnak nevezték az erzsébetvárosi mechitaristákat ért támadásokat. Mindketten megjegyezték azt is, hogy mind a mechitaristák, mind az erdélyi misszióban szolgáló örmény unitus papok és természetesen a hívek mind-mind jó katolikusok. Ugyanakkor jelezték a Propaganda Fidének, hogy a misszió fenntartásához még több pénzre lenne majd szükségük. Róma pedig hamarosan a bécsi nunciátúrán keresztül ezt a komoly összeget ki is utalta.⁷⁵

70 | APF SC FA, vol. 13. fol. 75^v, 76^r, 78^r–79^r, 80^v, 81^v.

71 | Erről a kritikus helyzetről és Szymon Theodorowicz munkásságáról Pápay Márton (1739–1814), későbbi erzsébetvárosi és gyergyószentmiklósi örmény unitus plébános (a római Collegium Urbanum egykori növendéke) számolt be részletesen a Propaganda Fidének. APF LDSC, vol. 264. fol. 14^v–15^r; GYFL, Püspöki iratok, Iktatókönyvek, 1221–1778 (a továbbiakban: I.1a), (1731), no. 10. pag. 41; GYFL I/4, vol. 1. pag. 293–308; GYFL I/4, vol. 7. pag. 262–263, 265–266. Még ugyanabban az évben építették fel az erzsébetvárosi mechitaristák templomukat Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére. Az 1728-ban megkezdett építkezés költségeit a hívek adományozása mellett a Propaganda Fide állta. GYFL I.1a, (1753), no. 19. pag. 181.

72 | APF LDSC, vol. 185. fol. 19^v–20^v.

73 | APF LDSC, vol. 185. fol. 41^v–42^r.

74 | APF SC FA, vol. 13. fol. 90^r.

75 | APF SC FUT, vol. 5. fol. 418^r + 420^v, 420^r.

1755-ben egy fontos, missziós küldetéssel kapcsolatos megkeresés érkezett Rómából Szamosújvárra: egy fiatal, agilis, a román és az örmény nyelvet kiválóan ismerő örmény egyházi személyt kerestek Erdélyen kívüli misszióra. Ugyanis Havasalföldön a 14. század óta nagyszámú örmény közösség létezett, főleg Craiova, Curtea de Argeș, Câmpulung, illetve Bukarest városokban, akiket spirituálisan a 15. század eleje óta a kereskedelemmel és kézművességgel foglalkozó örmények ott is fontos szerepet játszottak az állam gazdasági életében. Ráadásul az anyaországi történések (háborúságok és vallási üldöztetések) miatt szintúgy folyamatos volt az utánpótlásuk a kora újkorban is.⁷⁶

A Havasalföldön élő katolikusok lelki gondozását a bolgár rendtartományban szolgáló obszerváns ferences atyák látták el. Stefano Rollo OFM havasalföldi ferences missziófőnök 1755. május 24-én Bukarestből küldött levelet a Propaganda Fide számára, miszerint a havasalföldi keleti hitű örményeket feltétlenül katolizálni kellene. Ehhez viszont olyan unitus hitű örmény misszionáriusokra volna szükség, akik nyelvtudásuk alapján kommunikálni tudnak a helyi örmény közösségekkel, valamint a világi román ajkú hatóságokkal is. Erre a feladatra véleménye szerint az erdélyi misszióban szolgáló örménykatolikus papok és mechitaristák lennének a legalkalmasabb személyek.⁷⁷

Stefano Rollo atyával egyetértésben még ugyanazon a napon Nicola Pugliesi⁷⁸ (1718–1778), Nicopolis címzetes püspöke, a bolgárországi és havasalföldi katolikusok főpásztora szintúgy levelet fogalmazott meg. Ebben felhívta a Propaganda Fide bíborosainak a figyelmét arra, hogy a havasalföldi szakadár és eretnek hitű örményeket Rómával egyesíteni kellene, és tudomása szerint pont Erdélyben szolgálnak olyan, Rómához hű egyházi személyek, akik képesek volnának ezt a nem egyszerű missziós feladatot ellátni. Ezért a szentszéki missziós szerv segítségét kérte, hogy delegáljon Erdélyből örmény unitus papokat a havasalföldi örmények közé szervezendő misszió céljából.⁷⁹

A Propaganda Fide a bécsi nunciatúrán keresztül felvette a kapcsolatot Michái Minas Theodorowicz szamosújvári plébánossal és misszióvezetővel, aki az alatta káplánként szolgáló ifjú Jakabffy Jánost javasolta a figyelmükbe, mivel rendkívül felkészült teológusnak bizonyult, valamint több nyelven (latinul, magyarul, olaszul, románul, németül és természetesen örményül) majdnem, hogy anyanyelvi szinten beszélt. Jakabffy ajánlásához nagyban hozzájárult az is, hogy jól ismerték őt szentszéki körökben. Másfelől az is köztudott volt, hogy a Collegium Urbanumban folytatott tanulmányai során mindig a legmagasabb eredménnyel abszolválta a vizsgákat.⁸⁰ A fiatal örmény unitus pap és misszionárius még 1755 őszén levelet írt Rómába, amelyben

76 | Ašot Abrahamyan: *Hamaot ovrvagic hay gaitavayreri patmowtyan* [Az örmény kolóniák rövid vázlatos története]. I. Hayastan Tparan, Erevan 1967. 129.

77 | APF SOCG, vol. 767. fol. 105^r–106^v.

78 | Nicola Pugliesi 1752-től 1767-ig látta el a bulgáriai és havasalföldi katolikus missziók vezetését Nicopolis címzetes püspökeként. 1767-től haláláig Dubrovnik (Ragusa) és egyúttal Thessalonica (címzetes) érsekeként szolgált az egyházat. Erről lásd bővebben: *Hierarchia catholica medii et recentioris medii*. VI. (1730–1799). Ed. Remigijs Rizler OFM Conv., Pirminius Sefrin OFM Conv. II Messaggero di S. Antonio, Patavii 1958. 310, 351, 404.

79 | APF SOCG, vol. 767. fol. 103^r–104^r.

80 | Jakabffy János és Karácsony János együtt végeztek a római Collegium Urbanumban. Erről lásd: APF CU, vol. 7. fol. 382^v–383^r, 389^v–390^r, 464^v–465^r, 483^v–484^r, 518^v–519^r; Galla: *Ferences misszionáriusok* 142–143.

jelezte a Propaganda Fide titkárának, Niccolò Maria Lercarinak (1675–1757), Nazianzus címzetes érsekének, hogy vállalja ezt a nem könnyű hittérítői feladatot. Ugyanakkor a missziójához ajánlóleveket, komoly pénzüsszeget és misekönyveket is kért.⁸¹

A szentszéki hatóságok viszont biztosra akartak menni, és kívártak, mert mind-eközben híre érkezett annak, hogy Erdélyben az unitusok miatt újból kritikus lett a vallási helyzet. Ezért egy évvel később, 1756-ban Jakabffy esetleges havasalföldi missziója ügyében kikérték Petru Pavel Aaron (1709–1764) fogarasi (balázsfalvi) román görögkatolikus püspök véleményét is. Ugyanis Aaron püspök jómaga is a római Collegium Urbanum növendéke volt, és igen jó római egyházi kapcsolatokkal rendelkezett, továbbá jól ismerte az erdélyi mellett a havasalföldi vallási közállapotokat is.⁸²

Jóllehet az idő tájt a román unitusok körében elharapózó skizmazmозgalmak számos fejfájást okoztak neki, nem is beszélve arról, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség ezt a helyzetet igyekezett a maga javára fordítani, és ott támada a fogarasi püspökséget a hatóságoknál, ahol csak tudta. E nehézségek ellenére Aaron püspök Balázsfalváról két levelében elemezte ki Jakabffy küldetésének a lehetőségét. Először is egy fontos aggályra hívta fel a figyelmet: Gyulafehérvár az erdélyi román görögkatolikus mellett rendszeresen támada az örménykatolikus egyházat is. Ő ezért inkább átmenetileg a havasalföldi misszió elhalasztását javasolta az időközben feszültté váló egyházi helyzet miatt, mert szerinte a felkészült Jakabffy Jánosra inkább Erdélyben lenne szükség, mint a katolikusok számára még inkább ellenségesebb Havasalföldön.⁸³ Azonban másik, rövidebb levelében mégis meggondolta magát, mert Jakabffynak már említésre került szerteágazó nyelvtudása, műveltsége, vitakészsége és teológiai tudása ezt a korábbi aggályát felülírta. Így a püspök végül jó szívvel ajánlotta a Propaganda Fide figyelmébe Jakabffyt.⁸⁴

Ennek fényében a Propaganda Fide 1756. november 15-én lezajlott általános ülésén határozta Jakabffy missziójáról. A beérkezett jelentések tükrében határozta, hogy Jakabffynak minden lehetséges anyagi és erkölcsi támogatást megadnak, és arra kérték őt, hogy minél előbb induljon útnak.⁸⁵ A Propaganda Fide ezt követően kapcsolatba lépett Nicola Pugliesi püspökkel is, hogy legkésőbb jövő év tavaszán Jakabffy személyében egy erdélyi örmény unitus pap érkezik Erdélyből Havasalföldre az ottani keleti hitű örmények megtérítése céljából.⁸⁶

Jakabffy János 1757 tavaszán indult útnak Szamosújvárról, és Bukarest felé vette az irányt, miután megkapta missziójához a szükséges pénzügyi fedezetet.⁸⁷ A Propaganda Fide arra kérte Crivelli bécsi nunciust, hogy folyamatosan érdeklődjön iránta, valamint tartsa szemmel Jakabffyt havasalföldi tartózkodása során, és ha segítségre szorul, akkor lehetősége szerint tegyen meg minden tőle telhetőt a biztonsága érdekében.⁸⁸

81 | APF SOCG, vol. 767. fol. 107^r–108^r + 108^v.

82 | APF LDSC, vol. 188. fol. 58^r.

83 | APF SOCG, vol. 767. fol. 101^r–102^r.

84 | APF SOCG, vol. 767. fol. 97^r–100^r; Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Congr. Mechitharisticae, Viennae 1859. 103–104; Galla: *Ferences misszionáriusok* 143.

85 | APF LDSC, vol. 188. fol. 270^r–271^r.

86 | APF ASC, vol. 126. fol. 339^r–340^v; APF LDSC, vol. 188. fol. 271^r–272^r.

87 | APF SOCG, vol. 772. fol. 3^r.

88 | Michái Minas Theodorowicz szamosújvári plébános Havasalföldre küldött levelében arra kérte Jakabffyt, hogy a havasalföldi missziója végeztével minél gyorsabban térjen vissza Erdélybe, mert széles körű tudására nagy szükség lesz a latin rítusú püspökség újabb támadásai miatt is. Erről lásd

Jakabffy János 1757 júniusában érkezett meg Havasalföldre, és missziója nyomban nagy nehézségekbe ütközött. Kiderült, hogy neki kellett egyedül érintkezésbe lépnie a havasalföldi örmény keleti papsággal. Ráadásul ez azért is rendkívül bonyolult feladat volt, mert a helyi örmény keleti klérus igen nagy gyanakvással és gyűlölettel tekintett a katolikus misszionáriusokra. Nem is beszélve arról, hogy az unitus hitű örményeket az egyházukra nézve egyenesen a legveszélyesebb elemeknek tartották. Ráadásul a havasalföldi örmény klérus túlnyomó többsége anyaországi születésű személy volt, akiket alaposan kiképeztek, hogy miképpen reagáljanak, amennyiben katolikus misszionárius jelenik meg a közegükben.⁸⁹ Ezeket az értesüléseket erősítette meg Marcantonio Marcelloni (1721–1782) velencei apostoli nuncius, Thessalonica címzetes érseke is, aki a velencei mechtarista főapátságon keresztül kapott információkat Jakabffy János havasalföldi missziós tevékenységéről. Külön kiemelte, hogy a havasalföldi örmény apostoli rítusú püspök kifejezetten gyűlöli a katolikusokat.⁹⁰

A Propaganda Fide 1757. május 24-én lezajlott ülésén arról határoztak, hogy Jakabffynak még több pénz utalnak ki vagy a bécsi, vagy a velencei apostoli nunciaturán keresztül, és továbbá azt az utasítást küldték ki neki, hogy semmiképp se inogjon meg a felmerülő nehézségek miatt, illetve folytassa pasztorális tevékenységét szakadár hitű nemzettársai megtérítése érdekében.⁹¹ A szentszéki missziós szerv nem sokkal később Crivelli bécsi nunciának küldött levelében jelezte, hogy bármily nehézség ellenére is juttassanak el még több pénzt a Havasalföldön tevékenykedő Jakabffynak, akinek gyakorlatilag nagy életveszély közepette, ellenséges közegben kell munkálkodnia az „Úr szőlőskertjében”.⁹² Jakabffyt pedig külön arra kérték, hogy tartson ki a végsőkhöz, hiszen tisztában voltak azzal Rómában, hogy neki nemcsak az ellenséges görög (bizánci) rítusú „szakadár” keresztények, hanem a katolikusokat nem igazán szívelelő örmény keletiek között kell állnia a sarat.⁹³

A Propaganda Fide 1758 tavaszán Nicola Pugliesi püspökkel is levelezett ebben az ügyben, aki azt jelentette Rómába, hogy Jakabffy egyes-egyedül munkálkodik, és nagyon kemény vitapartnerekre talált a helyi örmény egyház ott szolgáló papjaiban, mert azok egyúttal egytől egyig több nyelven beszélő, képzett teológusok is voltak.⁹⁴ Jakabffy János leírta, hogy anyanyelvén Bukarestben próbálta téríteni a nemzettársait. Hitvitákat folytatott az örmény klérus tagjaival a katolicizmusról, a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinat tanításáról és a monofizitizmus kérdéseiről. Ugyanakkor a viták során az örmények a katolikus hitet a sajátjukra nézve veszélyesnek ítélték, mert meglátásuk szerint Róma agresszív módon akarja „leuralni” a régi egyházakat, így a latin rítusúnál is „ősibb” örmény apostoli egyházat, amelynek szilárd tanai vannak. Helytelenítették az erőszakos latinizációt, különösen azért, mert a múltban is a Rómából jött misszionáriusok erőszakkal akarták őket latin nyelvű misézésre kényszeríteni, miközben a liturgiájukat örmény (*grabar*) nyelven tartották, hiszen a Szentírásuk (*Astuacašunc*)

még: APF SOCG, vol. 772. fol. 4^{r-v} + 5^v; APF LDSC, vol. 188. fol. 146^r-147^r; APF SC Fondo Bulgaria e Valacchia (a továbbiakban: FBV), vol. 4. fol. 523^r + 524^v.

89 | APF LDSC, vol. 188. fol. 147^{r-v}; APF SC FBV, vol. 4. fol. 517^{r-v} + 518^v.

90 | APF SC FA, vol. 13. fol. 293^r.

91 | APF ASC, vol. 127. fol. 213^{r-v}.

92 | APF LDSC, vol. 190. fol. 146^r-147^r.

93 | APF LDSC, vol. 190. fol. 147^{r-v}.

94 | APF LDSC, vol. 192. fol. 41^{r-v}.

nyelvezete is ez volt egyúttal.⁹⁵ Jakabffy János erre az örménykatolikus egyház létjogosultságáról szónokolt, de ezt a keletiek megkérdőjelezték, mert véleményük szerint az egyházat Róma szigorúan, vasmarokkal az ellenőrzése alatt tartja.⁹⁶

1758 nyarára viszont Jakabffy János havasalföldi missziója egyre reménytelenebbé vált, mert egy örményt se tudott megtéríteni a katolicizmus számára. Tapasztalatait egy évvel később összegezte, amelyet jelentés formájában küldött el Rómába. Jakabffy szerint a havasalföldi örmények nem értették, hogy miért kell őket Róma hitére téríteni, miközben a helyi (bizánci rítusú) ortodox egyház felől is súlyos, a pusztá életükre is veszélyes támadásokat voltak kénytelenek elszenvedni, és őket emiatt szintúgy az eretnokség vádjával illették. Sőt, a keleti hitű örmények nem láttak különbséget az expanzív római katolicizmus és az agresszív bizánci ortodoxia között. Ők csak azt érzékelték, hogy a két nagy keresztény egyház minden áron, erőszakos módszerekhez folyamodva akarja őket megtéríteni, és egyúttal népüket hamis megváltásra akarják kényszeríteni.⁹⁷

Nicola Pugliesi püspök is mindinkább kétségbeejtőnek látta helyzetet. Ennek folytán ő arra a döntésre jutott, hogy az örmények megtérítése helyett kizárólag a bolgár-földi és a havasalföldi katolikusok ügyével foglalkozik, mert olyan nagy az örmények ellenállása a hitük védelmében, hogy felesleges erőltetni ezt köreikben.⁹⁸ Ezért 1759 tavaszán Jakabffy János, missziójának sikertelenségét látva, visszatért Erdélybe, mert híreket kapott otthonról, hogy Erzsébetváros és Szamosújvár örménykatolikus papsága újból éles konfliktusba került az örmény unitus rítus létjogosultsága, az eltérő kalendáriumhasználat, a püspöki szék betöltése, valamint az egyházi joghatóság kérdése miatt az erdélyi püspökséggel.⁹⁹

Jakabffy János 1760-ban újabb részletes – keresetlen, nyers és szókimondó stílusban megfogalmazott – jelentést küldött a Propaganda Fidének. Ebben leírta missziója kudarcának az okát. Ő úgy látta, hogy sem erővel, sem szelíd szóval nem lehet a keleti hitű örményeket megnyerni a katolikus hitnek egész Havasalföld területén. Jakabffy jelentésében arról is informálta Rómát, hogy az apostoli rítusú örmények (főleg a klérus tagjai) önmagukat mindig is az igaz hitű és egyetemes keresztény egyház tagjainak vallják, hiszen egyházuk tanításában, illetve hitvallásában is szerepel az ortodox és katolikus (*uŋłapaj ew katotik*) fogalom. Ezért is vélte úgy, hogy Erdélybe visszatérve hasznosabban tudja szolgálni egyházát, amelyet pont az erdélyi katolicizmus részéről ért újabb aljas támadás, mint hogy a makacs keleti hitű nemzetársaival folytasson meddő teológiai vitákat a mindhiába való térítés kapcsán. Így ezért ő inkább a visszatérés mellett döntött, és az erdélyi örménykatolikus egyház ügyes-bajos dolgaira koncentrált.¹⁰⁰

Összefoglalva, hosszú időközön át a tudományos kutatások számára alig volt hitelt érdemlő információ az erdélyi örménykatolikus egyház 18. század közepi történetéről.

95 | Az örmény apostoli egyház történetéről és a kora középkori egyházi uniós kísérletekről lásd bővebben: Nina Garsoïan: *L'Église Arménienne et la Grand Schisme d'Orient*. Peeters, Lovain-la-Neuve 1999. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 574. Subsidia Tomus 10.).

96 | APF LDSC, vol. 192. fol. 39^v–40^r; APF SC FBV, vol. 4. fol. 531^r–532^r + 532^v.

97 | APF LDSC, vol. 192. fol. 182^v–183^r; APF SC FUT, vol. 5. fol. 461^r–462^v; APF SC FBV, vol. 4. fol. 533^r–534^v.

98 | APF LDSC, vol. 194. fol. 188^v–189^v.

99 | APF LDSC, vol. 194. fol. 297^r–298^r; APF SC FBV, vol. 4. fol. 572^{r-v}.

100 | APF SC FUT, vol. 5. fol. 473^r–474^r + 474^v.

Az új eredmények alapján kiderült, hogy az erdélyi örménykatolikus egyház mindent megtett annak érdekében, hogy biztosítsa a papsága utánpótlását, és a Propaganda Fide segítségével végre betöltesse a hosszú ideje üresen álló püspöki széket. Közben az egyház emberei az Apostoli Szentszék kérésére külhonban (Moldvában Szymon Theodorowicz és Havasalföldön Jakabffy János vezetésével) végeztek sikertelen misziós munkát a keleti hitű örmények körében. Végül, de nem utolsósorban az erdélyi örménykatolikus egyház folyamatos védekezésére is kényszerült. Tudniillik, az erdélyi latin rítusú püspökség szinte állandóan (egy-két nagyon rövid időszakot leszámítva) nagy nyomás alá helyezte őket a 18. század közepén. Egyrészt igyekezett megakadályozni az örménykatolikus püspöki hivatal betöltését, másrészt több alkalommal vádolta meg őket alaptalanul unitus rítusuk, valamint szokásaik miatt eretnekséggel és szakadarsággal. Ugyanakkor a feltárt dokumentumokból az is egyöntetűen kiviláglik, hogy az erdélyi püspökség fő célja az erdélyi örmények feletti egyházi joghatóság bármi áron történő megszerzése volt. Ennek fényében a 18. század közepére nyilvánvalóvá vált, hogy az erdélyi örménykatolikus egyház akkor már a puszta fennmaradásáért küzdött.

The Armenian Catholic Church in Transylvania and the Apostolic Holy See in the Mid-18th Century

Keywords: *Transylvania, Church-History, Armenians, Apostolic Holy See*

Due to the scholarly investigations of the past two decades, a lot of new information has come to light about the settlement of the Armenians in Transylvania, their church-union, the career of Bishop Oxendio Virziresco (1654–1715), and the confessional situation of the community in the first half of the 18th century. Despite this, there are still a number of unexplored blank spots in the field of the history of the Armenian Catholic Church in Transylvania. This statement is especially true for the period of the mid- and late 18th century. In this short study, I have attempted to present and summarise the relations between the Armenian Catholic (or Uniate) Church in Transylvania and the Apostolic Holy See in the mid-18th century, based upon the results of recent archival research in Rome and Vatican City.